

De zwanenzang van de Grauwe Gors in Vlaanderen

» Freek Verdonckt, Remar Erens & Robin Guelinckx (Wergroep Grauwe Gors)

Weinig zangvogels in Vlaanderen kenden de voorbije decennia zulk een drastische achteruitgang als de Grauwe Gors *Emberiza calandra*. Als uitgesproken bodembroeder en standvogel is deze akkervogel een belangrijke indicator voor de natuurkwaliteit binnen de meest grootschalige en open akkerbouwgebieden in Vlaanderen. Als een kanarie in de koolmijn kondigt zijn verdwijning in het landschap slechte tijden aan, ook voor de rest van de akkervogelgemeenschap. Om de uitsterving van de Vlaamse populatie Grauwe Gorzen te voorkomen is de voorbije 12 jaar door vrijwilligers van de Wergroep Grauwe Gors heel wat onderzoek en beschermwerk verricht. Met dit artikel bundelt de Wergroep haar belangrijkste inzichten en roept ze overheden op om die ter onderbouwing te gebruiken in een snel te ontplooiën noodplan voor de instandhouding van de Grauwe Gors in Vlaanderen.

» **Figuur 1.** Met zijn forse snavel en brede nek is de Grauwe Gors *Emberiza calandra* de stoerste bink onder de gorzen. 4 januari 2007. Bosdel Outgaarden, Hoegaarden (VB) (Foto: Freek Verdonckt)

Figure 1. With its stubby beak and thick neck Corn Bunting *Emberiza calandra* is the toughest of the buntings. January 4 2007. Bosdel-Outgaarden, Hoegaarden (VB) (Photo: Freek Verdonckt)

Grauwe Gors als drijver voor akkervogelwergroep

Sinds eind jaren '90 pionierde de lokale Natuurpunt-afdeling Velpemene met het concept van akkervogelreservaten. Op overblijvende graanperceeltjes tegen de Hoegaardse valleiflanken werden in de winter verrassend grote groepen Geelgorzen *Emberiza citrinella* en Grauwe Gorzen geteld. Het royaal beschikbare voedsel in deze reservaten leek voor hen onontbeerlijk om de barre winters in het verder kale akkerlandschap door te komen. Het concept wekte de

interesse van menig conservator en later ook van overheden die er hun beheerovereenkomsten op hebben geïnspireerd. Aldus is de interesse voor akkervogelbescherming in Vlaanderen eerder in reservaatcontext dan in landbouwgebied ontstaan.

De evidente sprong naar het landbouwgebied kwam er pas in 2006, toen in Leuven het symposium 'Van de stakkers van de akkers naar de helden van de velden' doorging. In deze Vlaams-Nederlandse studiedag trok men –zoals in de gelijknamige INBO-publicatie van

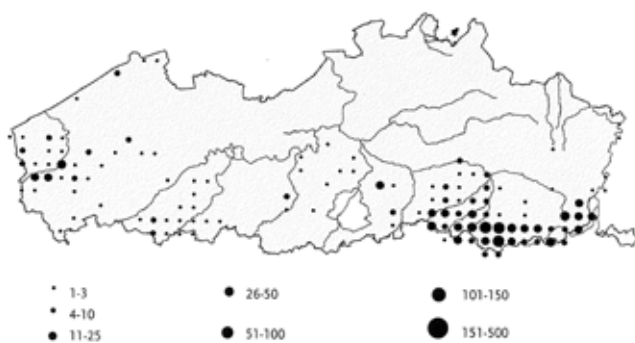
» **Figuur 2.** Grauwe Gors *Emberiza calandra* bleek een trouwe wintergast op de Hoegaardse akkerreservaatjes, waar niet geoogste granen beschikbaar bleven in de halmen en zelfs bij sneeuwval bereikbaar bleven. 6 januari 2009. Bosdel Outgaarden, Hoegaarden (VB) (Foto: Freek Verdonckt)

Figure 2. Corn Bunting *Emberiza calandra* turned out to be a faithful winter visitor of the farmland reserves in Hoegaarden; the not harvested grains were still in the crops and remained accessible even after heavy snowfall. January 6 2009. Bosdel-Outgaarden (VB) (Photo: Freek Verdonckt)

Dochy en Hens (2005) – aan de alarmbel over de zorgwekkende achteruitgang van onze typische landbouwsoorten en zocht men ook naar verklaringen en mogelijke oplossingen. Noem dit symposium gerust een mijlpaal, want het vooruitzicht van een desolaat landschap zonder Veldleeuweriken *Alauda arvensis* of Patrijzen *Perdix perdix* zorgde voor een schokgolf in Vlaamse en Nederlandse natuurstudiegroepen.

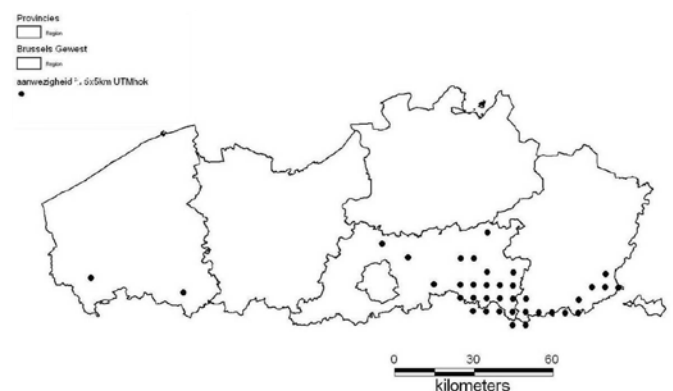
Mede onder impuls van het akkervogelsymposium en geïnspireerd door succesvolle akkervogelprojecten in Groningen onder leiding van Ben Koks en Werkgroep Grauwe Kiekendief werd een akkervo-

gelwerkgroep opgericht in de Vlaamse Leemstreek. Vanuit de reeds opgedane ervaring rond de Hoegaardse akkervogelreservaten zou de nieuwe werkgroep zich gaan concentreren op de uitgestrekte leemkouters en zijn typische open akkerland soorten, met de iconische Grauwe Gors op kop. De Werkgroep Grauwe Gors (WGG) startte met maandelijkse simultane wintertellingen in akkerreservaten en later ook op de beheerovereenkomsten van de Vlaamse Land Maatschappij (VLM). 's Zomers inventariseerde WGG meermaals de resterende broedpopulatie en gaandeweg verbreedde de werk-

» **Figuur 3.** Verspreiding van de Grauwe Gors *Emberiza calandra* in Vlaanderen in 2000-2002 (Bron: Vermeersch et al. 2004 en Rutten 2004).

Figure 3. Distribution of Corn Bunting *Emberiza calandra* in Flanders in 2000-2002 (Source: Vermeersch et al. and Rutten 2004).

» **Figuur 4.** Verspreiding van de Grauwe Gors *Emberiza calandra* in Vlaanderen in 2008 (Bron: Lewylle et al. 2009).

Figure 4. Breeding distribution of Corn Bunting *Emberiza calandra* in Flanders in 2008 (Source: Lewylle et al. 2009).

groep haar aanpak met onder meer nestbeschermingsacties, ringwerk en voedselonderzoek.

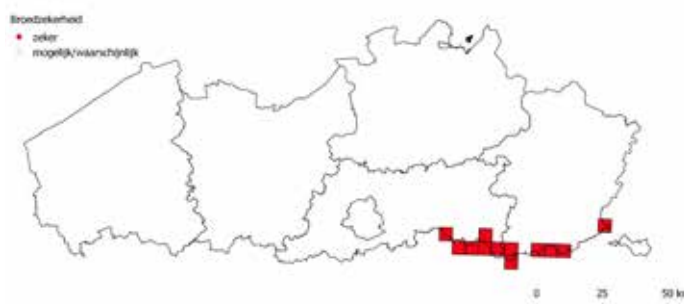
De vrije val van de Grauwe Gors

De voorbije 40 jaar is de populatie Grauwe Gors in rap tempo geslonken. In de zeventiger jaren werd de Belgische populatie Grauwe Gors op ongeveer 7100 broedparen geschat (Devillers *et al.* 1988). De toenmalige verspreiding valt mooi samen met de eeuwenoude landbouwlandschappen van Laag- en Midden-België, waar de soort toen nog zowel in grasland als op akkerland voorkwam. Tijdens de laatste gebiedsdekkende broedvogelinventarisatie in Vlaanderen van 2018 werden daar-entegen slechts 40 broedparen geteld in vier kerngebieden.

De sterkste achteruitgang heeft zich eind vorige eeuw voltrokken. In de periode rond de eeuwwisseling zijn zowel de laatste hooilandpopulaties uit enkele Vlaamse riviervalleien (IJzer-, Gete- en Maasvallei) als de relictpopulaties in kleinschalige snippers akkergebied in Laag-België verdwenen. Dat de laatste Grauwe Gorzen zich vandaag op de akkerplateaus van de Leemstreek bevinden hoeft niet te verbazen. Deze regio was immers 40 jaar geleden al een belangrijk kerngebied in de landelijke verspreiding van de soort. Het zijn niet toevallig ook enkele van de oudste landbouwgebieden in België met eeuwenoude traditie van graanteelt en verspreide hooilanden.

De eerste gerichte inventarisaties van Grauwe Gorzen in Vlaanderen dateren van eind jaren '80. In Limburg werd de Grauwe Gors toen al tot de 'Ortolaan van de jaren negentig' uitgeroepen, nadat er een sterke achteruitgang van de soort werd vastgesteld in toenmalige Limburgse kerngebieden (Rutten 1990). Op enkele jaren tijd stierven populaties (in bijvoorbeeld de Maasuiterswaarden en het Schulensbroek) volledig uit (Scheper *et al.* 1992). Onder impuls van Ruttens oproep begon JNM afdeling Oost-Brabant vanaf eind jaren 90 op een aanzienlijk deel van de Haspengouwse akkerplateaus broedvogels te inventariseren. Het was de eerste keer dat er populatieschattingen konden gemaakt worden voor de Zuid-Hagelandse en Haspengouwse Leemstreek. Op de leemplateaus werden plaatselijk hoge dichtheden tot >5 terr/100ha bereikt (Guelinckx & Lambrechts 1999). Het was wachten op de inventarisaties in het kader van de Vlaamse broedvogelatlas 2000-2002 om een vergelijkbare oefening te kunnen maken.

Die Vlaamse broedvogelatlas stuurde in 2003 een volgende *wake up call* de wereld in. Met 850 Vlaamse broedparen ging het heus niet goed met de immer aanwezige Grauwe Gors. De verspreidingskaart vertoonde plots grote gaten (Figuur 3). Het ging ineens heel snel achteruit, want nog vóór de publicatie van de broedvogelatlas werd voltooid, was de gehele West-Vlaamse graslandpopulatie -die in 2000-2002 nog geteld werd- van de kaart verdwenen. In de inventarisaties van Natuurpunt in samenwerking met WGG werd de focus

» **Figuur 5.** Utm-hokken (5x5km) met aanwezigheid van territoria Grauwe Gors in 2018. De 40 geïnventariseerde broedparen zijn verspreid over vier clusters (Bron: Werkgroep Grauwe Gors).

Figure 5. 5x5km squares with Corn Bunting territories 2018. Breeding pairs (40) are scattered over 4 clusters (Source: Werkgroep Grauwe Gors).

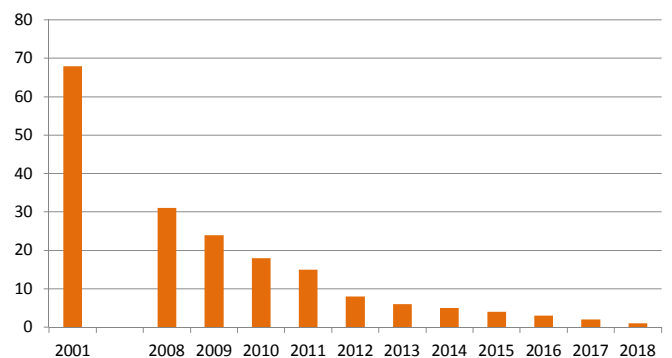
» **Figuur 6.** Vrijwilligers van Werkgroep Grauwe Gors klopten vele uren veldwerk af om de aantalsevolutie van Grauwe Gors nauwgezet te documenteren en hun leefwijze te doorgronden. 27 juli 2007. Plateau Outgaarden, Hoegaarden (VB) (Foto: Freek Verdonck)

Figure 6. Volunteers of the Werkgroep Grauwe Gors spent lots of hours in the field in order to document meticulously the evolution in numbers of Corn Bunting *Emberiza calandra*. Tableland Outgaarden, Hoegaarden (VB) (Photo: Freek Verdonck)

in 2008 en 2009 logischerwijze gelegd op de provincies Vlaams-Brabant en Limburg met als resultaat een populatieschatting van maximum 250 koppels (Lewylle *et al.* 2009 en 2011) (Figuur 4). De Grauwe Gors had zich toen al teruggetrokken tot de Haspengouwse leemkouters die zich uitstrekken van Bierbeek (VB) tot Riemst (L) met nog kleine relictpopulaties in aangrenzende regio's als de Dijlevallei, Zuidelijk Hageland en Vochtig Haspengouw.

Vanaf 2008 begon het programma akkervogel-beheerovereenkomsten van de VLM op volle toeren te draaien. Gespreid over Vlaams-Brabant en Limburg brachten de bedrijfsplanners samen met deelnemende landbouwers honderden hectaren landbouwgrond onder akkervogelmaatregelen. Licht aan de horizon, zou je denken, maar de achteruitgang zette zich op verschillende manieren voort: traditionele overwinteringsplekken liepen leeg en aan de periferie van het verspreidingsgebied verdwenen jaar na jaar diverse zangposten. De situatie te Riemst – aan de oostgrens van het verspreidingsgebied – illustreert hoe angstvallig snel zo'n leegloop zich kan voltrekken (zie Figuur 7).

De WGG besliste in 2016 om de soort jaarlijks aan de monitor te hangen. Dankzij het inventariseerwerk van vele enthousiaste vrijwilligers tijdens de Kiek'nGors-zoekweekends kon jaarlijks een nieuwe verspreidingskaart van de Grauwe Gors gemaakt worden. De uit-

» **Figuur 7.** Jaarlijkse evolutie van aantal broedparen Grauwe Gors in Riemst (L) (Bron: Werkgroep Grauwe Gors).

Figure 7. Changes in the annual number of breeding pairs of Corn Bunting *Emberiza calandra* in Riemst (L) (Source: Werkgroep Grauwe Gors).

» **Figuur 8.** Wintergroep Grauwe Gorzen *Emberiza calandra* strijkt neer op een beheerovereenkomst vogelvoedselgewas in Outgaarden. Terwijl de rest van het landschap onder een dikke laag sneeuw zit blijven de graanhalmen van het wintervoedselgewas hier net bovenuit steken. 18 december 2010. plateau Outgaarden, Hoegaarden (VB) (Foto: Freek Verdonck)

*Figure 8. Winter group of Corn Buntings *Emberiza calandra* perching on a field with 'Bird Feeding Crop' management scheme. While most of the surroundings are covered by a thick winter carpet the grains sticking through the snow offer a welcome source of food. December 18, 2010. Tableland Outgaarden, Hoegaarden (VB) (Photo: Freek Verdonck)*

komst was nog slechter dan de meest pessimistische verwachtingen: de populatie die in 2008 nog 250 broedparen telde was in 2016 gezakt tot 82 broedparen, tot 45 broedparen in 2017 en 40 broedparen in 2018 (Figuur 5). Wat overblijft is slechts 5% van de populatie uit 2000-2002, waarbij het verspreidingsgebied verbrokkelde in vier afgescheiden clusters in de provincies Limburg en Vlaams Brabant. Deze clusters liggen telkens langs de gewestgrens en lopen door in het Waalse Gewest. Omdat er uiteraard interacties bestaan binnen deze clusters is een gewestgrensoverschrijdende aanpak aangewezen, zowel op het vlak van de ecologische opvolging als op het vlak van de maatregelen. Dat laatste is in de praktijk niet zo evident, gezien elk gewest over verschillende instrumenten beschikt met andere voorwaarden m.b.t. beheer en vergoedingen.

In Wallonië maakt de Grauwe Gors een gelijkaardige evolutie door. Waar de soort op de Haspengouwse en Henegouwse leemplateaus vroeger nog een aaneensluitend verspreidingsgebied had, is de populatie daar nu ook herleid tot een handvol clusters met jaarlijks uitdovende kernen (Ory *et al.* 2015). Sporadisch worden in Wallonië nog Grauwe Gorzen gevonden die broeden in soortenrijk grasland, zoals in 2018 nabij de Viroinvallei te Roly en op het militair domein van Marche en Famenne. De meest recente schatting van de Waalse populatie dateert van de periode 2014-2017 en bedraagt maximaal 350 broedparen (pers. meded. Thierry Ory, coördinator PACO).

Grauwe Gorzen in Noordwest-Europa

Terwijl Grauwe Gors nog bijzonder algemeen is in delen van Zuid-Europa doet de soort het elders in Noordwest-Europa eveneens bar slecht, in het bijzonder in intensieve akkerbouwgebieden. In het Verenigd Koninkrijk kende Grauwe Gors – die er begin 20^e eeuw nog 'Common Bunting' werd genoemd – een steile terugval (Donald *et al.* 1994). Alleen op een aantal locaties in het noorden van **Schotland** zijn recent enige positieve tekenen van herstel dankzij de combinatie van gericht beschermingswerk en opvolging van de soort op bedrijfsniveau (Perkins *et al.* 2011 & Wilson *et al.* 2007). Het gaat daar bovendien om landbouwgebieden die naar hedendaagse normen zeer kleinschalig zijn en rijk aan grasland en zomergranen (pers. meded. Jeremy Wilson).

In **Nederland** is de soort sinds 2013 geen vaste broedvogel meer (Verhees 2015), ondanks een flink areaal akkernatuurmaatregelen op de plaatsen waar de soort eind vorige eeuw nog aanwezig was. Hoewel Grauwe Gorzen jaarlijks tijdens dispersiebewegingen in de

winter nog wel vastgesteld worden op deze plaatsen, worden ze niet opnieuw gekoloniseerd als broedgebied.

De aan België grenzende **Duitse** populaties in Nordrhein Westfalen kenden een gelijkaardige terugval als bij ons. Er resteren enkele – qua leefgebied sterk gelijkende – clusters op leemplateaus in het Rijnbecken (pers. meded. Bio Station Düren).

De **Zwitserse** populatie is geslonken tot minder dan 100 broedparen. Hier schrijft men de achteruitgang voor een groot deel toe aan de teeltwijziging met sterke opkomst van korrelmaïs.

Denemarken huisvest enkele van de grootste populaties in Noordwest-Europa. De soort nam er sterk af tussen 1976 en 1993. Een achteruitgang van 60% grotendeels veroorzaakt door teeltveranderingen in de akkerbouwgebieden en een sterke achteruitgang van het areaal soortenrijk hooiland in het zuiden en oosten van Denemarken. Opmerkelijk is wel dat waar de teelt van graszaad opkwam, de soort minder onder druk is komen te staan (Fox & Heldbjerg 2008). Dit gewas staat relatief dicht opeen gedurende het broedseizoen en wordt geoogst ruim buiten de piek van het broedseizoen, wat vermoedelijk tot een hoger nestsucces leidt.

De Vlaamse situatie: jaarrond aan zijden draadjes

Hoewel het merendeel van de akkervogelsoorten een negatieve populatietrend vertoont is de snelheid waarmee Grauwe Gors in Vlaanderen afneemt opvallend hoog. Zoals bij veel soorten van het platteland is die achteruitgang vrijwel volledig toe te schrijven aan intensivering van en wijzigingen in akkerbouw. Toch blijkt de Grauwe Gors nog kwetsbaarder voor deze veranderingen dan zijn lotgenoten. WGG ervaart Grauwe Gorzen als steeds meer uitgesproken standvogels die het liefst jaarrond in de onmiddellijke omgeving van hun broedgebied blijven. Daar moet dus het jaar rond aan een set ecologische randvoorwaarden voldaan worden om een leefbare populatie te behouden. De voorbije jaren probeerde WGG met veldonderzoek de grootste knelpunten voor de soort te achterhalen. Wij menen dat onze bevindingen kunnen helpen verklaren waarom de Grauwe Gors zo slecht blijft boeren. Tegelijk willen we verduidelijken waar de huidige beheerovereenkomsten voor akkervogels hun effect lijken te missen en/of onvoldoende inspelen op belangrijke behoeften van de soort.

Men kan stellen dat het voortbestaan van de Grauwe Gors jaarrond aan meerdere zijden draadjes hangt die elk op hun manier nefaste effecten kunnen hebben op het overleven van de soort. Een herstel

» **Figuur 9.** Vrijwilliger van WGG met zak graan op weg naar winterpleisterplaats om Grauwe Gors bij te voederen. 26 december 2010. Plateau Outgaarden, Hoegaarden (VB) (Foto: Freek Verdonck)

Figure 9. Volunteer of the Corn Bunting Working Group on his way to feed the birds. December 26, 2010. Tableland Outgaarden, Hoegaarden (VB) (Photo: Freek Verdonck)

» **Figuur 10.** In vroege voorjaar is het broedgebied van Grauwe Gors *Emberiza calandra* gekenmerkt door kale akkers en lage wintergranen. Ook de afgestorven groenbemester op de voorgrond zal spoedig worden omgeploegd. 11 maart 2012. Zussen, Riemst (L) (Foto: Remar Erens)

*Figure 10. In early spring the breeding grounds of Corn Bunting *Emberiza calandra* are characterised by naked fields and low winter grain. The dead green manure crops on the foreground will soon be ploughed. March 11, 2012. Zussen, Riemst (L) (Photo: Remar Erens)*

kan daarom maar succesvol zijn wanneer op het geheel van deze nijpende problematiek een passend antwoord wordt gegeven.

Wintervoedsel in de leefgebieden

Winterse hongersnood werd al in de loop van de jaren '90 door Britse onderzoekers aangedragen als belangrijke oorzaak van de achteruitgang van heel wat akkervogels (Newton 2017). Bijgevolg werden daar toen ook de eerste winterveldjes voor akkervogels ingericht. Die bestaan doorgaans uit percelen of stroken met mengsels van zaadhoudende gewassen (veelal granen) die 's winters blijven staan en gebruikt worden als voedselbron. De eerder vernoemde akkerreservaatjes van Natuurpunt Velpe-Mene op de Hoegaardse valleiflanken waren van soortgelijke aard.

Voedselgebrek op de akkerplateaus dwingt Grauwe Gorzen tot verplaatsingen buiten hun leefgebied. In de winter doen ze dat doorgaans in groep, wat soms spectaculaire waarnemingen oplevert van pleisterende wintergroepen tot honderden vogels (bv 350 ex. in februari 2012, plateau Outgaarden). Wanneer daar individuen bij zitten die zich daarvoor tientallen kilometers hebben moeten verplaatsen, wijst dat eigenlijk op een te lage winterkwaliteit van hun broedgebieden. WGG startte daarom in 2007 al met het kunstmatig bijvoeden van granen op geschikte plaatsen in de open akkerplateaus waar kernpopulaties gekend waren. Gelukkig werd vanaf 2008 de kennis over wintervoedselveldjes gebundeld in nieuwe beheerpakketten voor akkervogels binnen afgebakende beheergebieden. Hierdoor kon wintervoedselhelp eindelijk beter georganiseerd worden. Deze beheerovereenkomsten worden bij landbouwers voor een termijn van vijf jaar afgesloten door de bedrijfsplanners van de VLM, waarmee de WGG nauw samenwerkt (Jardin 2018).

De beheerovereenkomst 'wintervoedselgewas' kende een vliegende start vanaf 2010 omwille van de gunstige vergoeding, de mogelijkheid om er minder productieve percelen en overhoekjes mee te dekken en omwille van de meerwaarde voor jachtwild. Inmiddels is er voor een belangrijk deel van de winterperiode en in de meeste overgebleven leefgebieden voldoende voedsel via deze beheerovereenkomst. Toch moet er nog vrijwel jaarlijks in broedgebieden bijgevoerd worden vanaf eind december of januari omdat de maatregel lokaal onvoldoende areaal heeft of omwille van lokaal hoge vratedruk van muizen en jachtwild (zoals ree, fazant en wintergroepen houtduif).

» **Figuur 11.** Vrijwilligers van WGG zien elk voorjaar langs landbouwwegen Grauwe Gorzen *Emberiza calandra* foerageren op de eerst beschikbare zaden van Paardenbloem. 2 mei 2010. Brakouter, Landen (VB) (Foto: Freek Verdonck)

Figure 11. Each spring Corn Buntings can be seen feeding on the first available seeds of Dandelion by volunteers of the Corn Bunting Working Group. May 2, 2010. Brakouter, Landen (VB) (Photo: Freek Verdonck)

De wintervoedselveldjes zijn makkelijk aan te leggen en te beheren door landbouwers en kunnen op een kordate manier soelaas brengen aan deze specifieke behoefte van de soort. Sommige liggen er inmiddels al bijna 10 jaar en de huidige populatie Grauwe Gorzen is er vanaf november tot in het vroege voorjaar quasi volledig van afhankelijk. De bewuste maatregel kan daarom volgens WGG beschouwd worden als een onmiskenbare houvast voor de huidige kernpopulaties.

Toch zou de maatregel 'wintervoedselveld' nog efficiënter kunnen. Deze kent namelijk één pijnpunt. De beheervoorschriften leggen aan de landbouwer op om het perceel elk jaar vanaf 15 maart integraal om te ploegen en opnieuw in te zaaien met zomergranen. Op dat moment oogt een wintervoedselgewas als een aantrekkelijk braakliggend perceel met dikwijls indrukwekkende hoeveelheden muizen en met een interessante structuur voor dekking. Ook biedt zo'n perceel in de lente een ruim aanbod aan insecten die zich er de voorbije maanden in hebben genesteld of overwinterd. Door het perceel jaarlijks integraal om te ploegen komt daar telkens een abrupt einde aan, net wanneer die voorjaarsaantrekkelijkheid in open akkerplateaus gewenst is voor zowel Grauwe Gors als andere zang- en roofvogels.

Geen vroege legsels door gebrek aan aantrekkelijkheid van leefgebieden in het voorjaar

Dikwijls wordt gedacht dat wintermaatregelen de honger van akkervogels stillen tot aan de start van de broedperiode. Niets is minder waar. De meest kritische hongerperiode voor veel akkervogels – Grauwe Gors in het bijzonder – situeert zich bij aanvang van de lente (maart) en kan tot de tweede helft van mei duren. Vanaf half maart is het aanzicht van een Haspengouws leemplateau dat van een kale bruine vlakte waar amper voedsel te vinden is. Percelen waar 's winters nog groenbemers, maïsstoppel of zelfs wintervoedselveldjes lagen, zijn omgeploegd en ingezaaid met voorjaarsteelten als aardappels, bieten en maïs. Wintergranen zijn tegen dan ook al volledig uitgestoeld, waardoor hun graankiemen evenmin beschikbaar zijn. Het gebrek aan voorjaarsaantrekkelijkheid en aan zaden in het bijzonder betekent dat voor Grauwe Gors een moeilijke periode aanbreekt. Terwijl er tijdens de eerste warme lentedagen al heel wat ongewervelden actief zijn waar Geelgorzen – die zowel plantaardige als dierlijke kost eten – bijvoorbeeld al profijt uit halen, blijven

quasi zuivere graaneters als Grauwe Gorzen hardnekkig zoeken naar nieuwgerijpte zaden tot de eerste percelen met wintergerst tegen eind mei in een ruim aanbod van onrijpe graankorrels voorzien.

Grauwe Gorzen beginnen ten vroegste omstreeks de piek van de zaadzetting van de ogenschijnlijk banale Paardenbloem aan hun broedseizoen. De timing van de bloei van Paardenbloem valt tussen 15 april en 10 mei, afhankelijk van jaarlijkse weersomstandigheden. Zijn zaden zijn geliefde kost, waardoor een massale bloei Grauwe Gorzen tot vestiging van territoria en nestbouw kan verleiden. Maar naast het gegeven dat grootschalige landbouwgebieden amper nog ruimte bieden waar Paardenbloemen kunnen gedijen (wegbermen en grasland bijvoorbeeld) is er ook in de weken tussen de piek van de paardenbloemzaadzetting en de eerste eetbare wintergerst nijpende voedselschaarste.

Vroeger zorgden lijnvormige natuurlijke structuren (holle wegen, waardevolle bermen, akkerranden, houtkanten, struwelen) en een structuurrijke mozaïek van verschillende teelten vanaf half april wekenlang voor een gevarieerd aanbod van plantenzaden en eiwitrijke ongewervelden. Ook soortenrijke graslanden boden een rijk aanbod van voedzame zaden (zoals bv. streepzaden en knoepkruiden) en bijhorende ongewervelden. Bij gebrek daaraan, en bij uitblijven van gerichte voorjaarsmaatregelen, betaalt de Grauwe Gors in de Vlaamse kerngebieden een zware tol om deze hongerperiode te overbruggen: vrijwel alle Grauwe Gorzen wachten tot de laatste decade van mei om te broeden, wanneer er zekerheid is dat er permanent rijpende wintergerst en nadien rijpende wintertarwe beschikbaar is. In deze context beginnen quasi alle Grauwe Gorzen tegelijkertijd in een beperkt aantal teelten (hoofdzakelijk wintertarwe en ook erwt) aan nestbouw en eileg.

Doordat het merendeel aan Grauwe Gorzen synchroon gaat broeden kan een koude en natte junimaand resulteren in een rampzalig slecht broedseizoen. Bovendien kunnen de gorzen door de late start van het eerste legsel een mislukt broedsel zelden compenseren door een tweede legsel. De werkgroep heeft de voorbije jaren meerdere broedkoppels van nabij opgevolgd. In al die tijd is nooit met zekerheid bij eenzelfde koppel een tweede legsel waargenomen. Nochtans

» **Figuur 13.** Voorbeeld beheerovereenkomst 'gemengde grasstrook' voor akkervogels. De grasstrook is gedomineerd door kroopaar, die hoge en dichte pollen vormt waar amper iets anders tussen groeit. Deze structuur en soortensamenstelling is niet toegankelijk voor akkervogels als Grauwe Gors om te foerageren en heeft een te beperkt insectenaanbod om echt aantrekkelijk te zijn. Ook voor nestbouw worden dergelijke hoge en dichte stroken gemedend. 3 september 2018. Riemst (L) (Foto: Remar Erens)

Figure 13. Example of the farmland bird management scheme 'mixed grass strip'. The grass strip is dominated by Cock's-foot, which forms high and dense tussocks that allow hardly any other plant. This vegetation structure is too dense for foraging farmland birds such as Corn Bunting and has too limited an insect supply to really be attractive. These high and dense strips are also avoided for nesting. September 3, 2018. Riemst (L) (Photo: Remar Erens)

» **Figuur 12.** Lijnvormige natuurlijke structuren zoals deze onverharde weg met brede bermen worden een zeldzaamheid in open en intensief akkerlandschap. 20 juli 2008. Jandrain, Orp-Jauche (WB) (Foto: Robin Guelinckx)

Figure 12. Linear structures like this unpaved road with wide roadsides are becoming a rarity in an open and intensively cultivated farmland landscape. July 20, 2008. Jandrain, Orp-Jauche (WB) (Photo: Robin Guelinckx)

is Grauwe Gors in ideale omstandigheden in staat om twee tot zelfs drie legsels te hebben (Yom-Tov 1992 en Lohman 2010). Het creëren van die condities om Grauwe Gorzen aan te zetten tot een vroeg legsel gevolgd door een tweede legsel, zal volgens WGG en experts als Wilson (pers. meded. 2017) bepalend zijn voor een duurzame toename van de Vlaamse populatie. Er zijn immers aanwijzingen voor uitval bij jonge vogels tijdens het eerste winterjaar.

Omwille van bovenstaande redenen beschouwt WGG het voedseltekort in het voorjaar als één van de meest doorslaggevende redenen voor de sterke achteruitgang van de Grauwe Gors in het voorbije decennium. Er worden gewoon te weinig nieuwe gorzen geboren om de sterfte onder de oude broedvogels te compenseren. Het grootschalig wegvallen van geschikt gorzenvoedsel in het vroege voorjaar is in belangrijke mate een gevolg van het Vlaams en Europees landbouwbeleid dat intensivering van akkerbouw en teeltwijzigingen in de hand heeft gewerkt. Tegelijk werden met ruilverkavelingen de akkerplateaus ook 'aangepast' aan deze nieuwe vormen van landbouw, wat netto neerkwam op het verdwijnen van natuurlijke structuren en het wegwerken van overhoekjes. Het is geen toeval dat de belangrijkste terugval van de populatie Grauwe Gors samenvalt met deze intensiveringsgolf. Dit fenomeen wordt overigens ook vandaag vastgesteld in Oost-Europa: waar het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid de intensivering van landbouwpraktijken mogelijk maakt, gaan ook daar akkervogelpopulaties achteruit (Reif en Vermouzek 2018).

Tot op heden speelt geen enkele maatregel uit het instrument beheerovereenkomsten voor akkervogels op een efficiënte manier in op het garanderen van een geschikte voorjaarssituatie voor de Grauwe Gors. De wintervoedselveldjes verliezen in het voorjaar hun meerwaarde omdat ze integraal worden omgeploegd en opnieuw ingezaaid. De gemengde grasstroken voor akkervogels zijn dan weer te schaars in de meest geschikte leefgebieden van de kernpopulaties en zijn dikwijls door het toegelaten klepelbeheer dermate vervilt en soortenarm dat ze weinig meerwaarde bieden. In sommige gevallen zijn de gebruikte grasmengsels ongeschikt, waardoor de grasstrook bij aanvang al niet de juiste structuur kan krijgen of een soortenpalet aan zaaddragende en nectarplanten kan ontwikkelen. Er zijn met ander woorden dringend meer en andere maatregelen nodig bij de resterende kernpopulaties die de voorjaarsaantrekkelijkheid voor Grauwe Gors kunnen verbeteren en waar andere akkervogelsoorten ook op kunnen meeliften.

Voedselhulp uit verrassende hoek

De acute nood aan stapelvoedsel werd door WGG op eerder anecdotische manier vastgesteld toen in 2011 een nest van Grauwe Gors, gelegen in een beheerovereenkomst wintervoedselgewas, werd opgevolgd. Hoewel in de onmiddellijke omgeving verschillende grasstroken en wintervoedselgewassen lagen, ging het vrouwtje op zo'n 140 m van het nest foerageren in de middenberm van een autosnelweg, ondanks het risico op een aanrijding onderweg (webref Erens 2012).

In 2009 werden drie dagen lang alle voedselvluchten gefotografeerd van een broedgeval in wintergerst. In de omgeving waren

» **Figuur 14:** Favoriet stukje middenberm op de autosnelweg E313, net op moment dat een vrouwtje Grauwe Gors er landt tijdens een voedselvlucht. 3 juli 2011. Riemst (L) (Foto: Remar Erens)

Figure 14. Favorite part of the median strip of highway E313 just when a female Corn Bunting is landing after a foraging flight. July 3, 2011. Riemst (L) (Photo: Remar Erens)

amper natuurlijke structuren aanwezig. Het vrouwtje bracht frequent maar quasi exclusief dezelfde prooi aan. Onderzoek van Erens (2011, webref) wees uit dat het om rupsen van de Gamma-uil ging, een trekvinder uit Afrika die sommige jaren veelvuldig eitjes afzet op Vlaamse bietenpercelen. Niet de daartoe bedoelde grasstroken maar een 'externe' voedselbron zorgde daarmee dus voor een succesvol broedsel. Soortgelijke observaties zijn in het verleden gedaan in Schotland (mond. meded. Jeremy Wilson). Ook in daaropvolgende jaren zagen wij tijdens veldwerk hoe gorzenvrouwtjes rupsen en imago's van Gamma-uil tot bij hun nest brachten.

» **Figuur 15:** Quasi alle prooien op gefotografeerde voedselvluchten van dit vrouwtje Grauwe Gors *Emberiza calandra* bestonden uit rupsen van gamma-uil. Op de achtergrond het mannetje dat zich voedt met onrijpe tarwe terwijl hij het territorium bewaakt. 28 juni 2009. Plateau Outgaarden, Hoegaarden (VB) (Foto: Freek Verdonckt)

*Figure 15. Nearly all the prey detected on pictures of this foraging Corn Bunting *Emberiza calandra* that can be detected on pictures concerned caterpillars of Silver Y. In the background the male is feeding on unripe wheat while guarding his territory. June 28, 2009. Tableland Outgaarden, Hoegaarden (VB) (Photo: Freek Verdonckt)*

Gebrek aan stapelvoedsel voor nestjongen en juvenielen

Adulte Grauwe Gorzen hebben quasi uitsluitend zaden op het menu staan. Enkel als nestjong en juveniel hebben zij – naast onrijpe tarwezaden - veel eiwitrijke insecten nodig. Het voederen van nestjongen gebeurt in hoofdzaak door het vrouwtje dat af en aan moet vliegen met voedsel. Ondertussen bewaakt het mannetje zingend het territorium vanop een Zuring, Bijvoet of opgeschoten suikerbiet dicht bij het nest.

Een overvloedig aanbod van insecten tijdens het grootbrengen van de jongen is dus van essentieel belang. Om een voldoende hoge voederfrequentie aan te houden dient het vrouwtje binnen een beperkte radius van ongeveer 200 m (eigen waarnemingen) snel dat stapelvoedsel bij elkaar te scharrelen zoals bijvoorbeeld rupsen, sprinkhanen, spinnen en nachtvlinders. Deze komen voor in gewassen (al dan niet als pestsoort) of en in lijnvormige natuurlijke structuren. Heel dikwijls hebben wij moeten vaststellen dat zulk aanbod in de onmiddellijke omgeving van broedplaatsen onvoldoende voorradig is. Insecten in teelten worden immers vaak actief bestreden (Foppen *et al.* 2018) en in een uitgekleed landschap zijn natuurlijke structuren schaars (Dochy 2018).

Toen in 2009 de beheerovereenkomsten voor akkervogels werden geïntroduceerd, werden gefaseerd gemaaide en kruidenrijke grasstroken naar voor geschoven als oplossing voor het tekort aan zomervoedsel voor onder meer Grauwe Gors. De maatregel kreeg echter ook een variant met een voor boeren pragmatisch klepelbeheer. Zulk beheer leidde op van nature productieve en nutriëntenrijke gronden snel tot dichte polvorming en het verdwijnen van krui-

den door verruiging en vervilting van de vegetatie. Dit fenomeen is nog sterker zichtbaar wanneer zulke grasstroken langer dan vijf jaar op dezelfde plaats bleven liggen.

Ook de ligging en de breedte van de grasstroken zijn niet altijd optimaal: smalle grasstroken hebben minder waarde voor ongewervelden, en waar ze te ver van een broedcluster aangelegd zijn, worden ze niet of amper gebruikt. In Oost-Groningen kwam Henk Jan Ottens van Werkgroep Grauwe Kiekendief tot soortgelijke inzichten na langlopend zenderonderzoek op broedende Veldleeuwrik¹. Een ecologisch onderbouwde plaatsing van grasstroken is eigenlijk aangewezen, maar rijmt niet altijd met de verwachtingen van landbouwers. Zij zien meer heil in de aanleg van grasstroken op minder productieve of moeilijk toegankelijke stukken landbouwgrond (bijvoorbeeld langs een houtkant of holle weg) of met een dubbele functie zoals het bufferen tegen erosie. Helaas zijn – binnen de akkervogelgebieden - de topografisch aangewezen plaatsen om erosiebuffers aan te leggen zelden of nooit geschikt om als akkervogelstrook te dienen. Ze worden snel verrijkt met nutriënten en lopen geregeld ook onder water of modder. Het resultaat is dat een groot

¹ Henk Jan Ottens onderzocht het gebruik van aangelegde akkerranden als foerageerplaats voor Veldleeuwrik. Op basis van 1365 voedselvluchten kon afgeleid worden dat voornamelijk die akkerranden bezocht werden die binnen een straal van 100 meter van een nestplaats lagen. Op basis van deze bevinding bleek maar liefst 57% van de akkerranden in zijn onderzoeksgebied op verkeerde plekken te liggen, zoals langs bossen of opgaande bomenrijen of te dicht bij bebouwing of drukke wegen. Uit Henk Jan Ottens, "Tien jaar bijleren over veldleeuwrik", presentatie akkervogelsymposium Leuven, 21 oktober 2017

aandeel van de gemengde grasstroken vandaag hun initiële functie als leverancier van stapelvoedsel voor akkervogels niet waarmaakt.

Impact van gewasbescherming op broedsucces

In Vlaanderen werden de directe effecten van gewasbescherming op akkervogels nog niet onderzocht. Onderzoek in het buitenland wijst nochtans op causale verbanden tussen het gebruik van pesticiden en de populatie-evolutie van akkervogelsoorten. Voor Grauwe Gors bestaat overtuigend studiemateriaal (Brickle *et al.* 2000) waarin verlaagde reproductie en slechtere conditie van jongen werden vastgesteld in veldsituaties met insectidengebruik (Foppen *et al.* 2018).

Twee specifieke vaststellingen uit veldwerk van WGG illustreren hoe Grauwe Gorzen in een korte tijdspanne mogelijk hoge concentraties pesticiden tot zich nemen. Een eerste geval betreft het gebruik van neonicotinoïden in de bietenteelt. Zoals we eerder in dit artikel beschreven kunnen Grauwe Gorzen hun jongen in sommige jaren grootbrengen met rupsen van generalisten als Gamma-uil en Groente-uil op bietenbladeren. Gezien neonicotinoïde als 'systeempesticide' zich in de gehele plant verspreidt om deze te wapenen tegen pestsoorten, is het aannemelijk dat ook deze rupsen gecontamineerd zijn met neonicotinoïden. Deze middelen verstoren het zenuwstelsel maar leiden daarbij niet altijd tot een acute dood en stervende rupsen worden wellicht gretig door akkervogels gegeten. Hoewel de (in)directe effecten van pesticiden op akkervogels relatief weinig onderzocht zijn,

► **Figuur 16.** Producenten van ontsmettingsproducten voor zaaigranen schrijven voor dat rechtstreekse consumptie door vogels en dieren moet vermeden worden. In de praktijk blijkt deze aanbeveling tevergeefs en blijven er altijd behandelde korrels vrij beschikbaar voor zaadeters die er tijdens de winterhonger actief naar op zoek gaan. 29 oktober 2017. Tongeren (L) (Foto: Remar Erens)

Figure 16. Producers of disinfection products for sowing cereals prescribe that direct consumption by birds and animals should be avoided. In practice, this recommendation appears in vain and treated grains are always available for seed eaters who actively seek out during the winter hunger. October 29, 2017. Tongeren (L) (Photo: Remar Erens)

illustreert het onderzoek van Foppen dat voor de hand liggende negatieve effecten bij nader onderzoek veelal realiteit blijken te zijn. De vraag dringt zich dan ook op welke impact deze gifstoffen hebben op de fysiologie en overleving van juveniele en adulte Grauwe Gorzen wanneer neonicotinoïden zich in hun systeem accumuleren. Het is daarom niet uitgesloten dat behandelde suikerbieten op die manier een ecologische val kunnen vormen voor de soort.

Een tweede vaststelling betreft gorzen die 's winters en in het voorjaar foerageren op ontsmet zaaigranen van pas ingezaaide percelen winter- of zomergraan. Dergelijke ontsmettingen beschermen het kiemend graan tegen schimmelinfecties. Van de courant gebruikte producten is niet geweten welk effect onmiddellijke consumptie door vogels heeft, al schrijven producenten als bv. Bayer in gebruikshandleidingen voor om onmiddellijke consumptie door vogels te vermijden. Het is op zijn minst frappant te noemen dat ook percelen die onder een VLM beheerovereenkomst 'wintervoedselgewas' vallen, met ontsmet zaaigranen mogen worden ingezaaid. Gezien deze percelen op het moment van inzaai omwille van de winterhonger dikwijls nog in trek zijn bij grote groepen zaadeters, wordt hun relatieve blootstelling aan deze ontsmettingsproducten mogelijk nog vergroot. Veldwaarnemingen van WGG op wintervoedselveldjes bevestigen alvast dat dergelijke ontsmette granen ook door Grauwe Gorzen worden gegeten.

Aantrekkelijke teelten niet altijd veilig

Het areaal granen in akkergebied ging de voorbije jaren achteruit ten koste van maïs en aardappel. Winter- en zomergranen zijn nochtans belangrijke gewassen gezien Grauwe Gors daar zijn broedpiek op afstemt. Granen zijn ook relatief veilige teelten voor Grauwe Gors, gezien de oogst altijd na het uitvliegen van de jongen valt.

Dat geldt niet voor alle aantrekkelijke teelten. Sommigen ontpoppen zich in de praktijk zelfs tot ecologische vallen. WGG kon dit in het bijzonder vaststellen voor de teelt van consumptie-erwten, die ongeveer 2,5 à 3 maanden na inzaai al worden geoogst. Omwille van de moeilijk doorstruimbare structuur van de erwtenplant vanaf midden mei tot einde juni, zijn erwtenpercelen bij Grauwe Gorzen uitzonderlijk geliefd voor nestbouw. In een onderzoek van WGG in juni 2016 werden binnen het verspreidingsgebied van Grauwe Gors op 80 erwtenpercelen van een grote Haspengouwse verwerker maar liefst 20 percelen gevonden met broedverdachte Grauwe Gorzen. Vijf daarvan werden intensief opgevolgd en bleken oogstklaar nog voor de jongen vliegvlug waren. De ongewilde ravage in erwtenenteelt op Grauwe Gors baart ons grote zorgen. Wanneer toevallig in een kernpopulatie Grauwe Gorzen meerdere geschikte percelen onder consumptie-erwtenenteelt komen te liggen, is de reproductie daar niet verzekerd. Gezien dag en nacht wordt geoogst bestaat de kans dat adulte vogels op nest uitgemaaid worden.

Grauwe Gors is de enige gorzensoort en één van de weinige zangvogels waarbij de juveniele vogels in hetzelfde jaar een volledige rui doormaken. Dit maakt hen extra kwetsbaar in deze periode, onder meer voor predatoren. De rui vindt plaats van de late nazomer tot in de herfst. Het is de periode waarin het moeilijk is om Grauwe Gorzen waar te nemen, ze verschuilen zich doorgaans in teelten die op dat moment voldoende dekking en eten bieden zoals suiker- en voederbieten. Ook stoppelakkers van bijvoorbeeld korrelmaïs worden vanaf oktober tot ver in de winter graag gebruikt om te foerageren. Gorzen eten dan de kleine korrels maïs die bovenaan de kolven zitten en tijdens de oogst niet mee zijn uitgeklopt. Het dikke tapijt aan verhakelde maïsplanten vormt daarbij een opvallend efficiënte camouflage. Bovenstaande bevindingen van WGG illustreren hoe belangrijk ook 'banale teelten' als granen, suikerbieten en zelfs korrelmaïs in een akkerteeltplan zijn voor het overleven van een relictpopulatie van Grauwe Gors.

» **Figuur 17.** Percelen consumptie-erwt binnen de broedgebieden van Grauwe Gors werken als een magneet. De verklaring ligt in de moeilijk doorstruimbare maar toch open structuur van het gewas waardoor broedvogels zich veilig voelen tegen grondpredatoren. Omdat erwten vroeg geoogst worden, werkt de teelt als een ecologische val. Tegen een oprukkende dorsmachine maken nestjongen geen schijn van kans. 23 juni 2014. Hélécine (WB) (Foto: Remar Erens)

Figure 17. Plots of consumption pea in the breeding grounds of Corn Bunting act as a magnet. The explanation lies in the difficult to walk through but still open structure of the crop so that breeding birds feel safe against ground predators. The crop acts as an ecological trap, because nestlings do not stand a chance against an advancing threshing machine. June 23, 2014. Hélécine (WB) (Photo: Remar Erens)

Wat kunnen we méér doen voor de Grauwe Gors?

De diagnose voor de Vlaamse Grauwe Gors ziet er op het eerste gezicht niet rooskleurig uit. De meest recente broedvogelkarteringen getuigen van een populatie die op de rand van uitsterven staat. Daarnaast blijken uit zo veel factoren dat het overleven van de Grauwe Gors aan een zijden draadje hangt hangen. Daarom moet er op verschillende fronten gewerkt worden om onze akkerplateaus opnieuw aantrekkelijker te maken voor Grauwe Gorzen en alle andere akkervogels van open landbouwlandschappen.

Intensieve landbouw kàn akkervogelvriendelijker

‘Intensieve landbouw moet structureel groener worden’ klinkt als een boutade, toch staat het expliciet als doelstelling onderschreven in de fundamenteën van het Europese Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB). Dat beleidskader neemt een flinke hap van 40% uit de EU-begroting (in 2018 zo’n 56 miljard euro) en stuurt daarmee in belangrijke mate de landbouwpraktijk van vandaag en morgen aan. Het leeuwendeel van deze middelen (41 miljard euro in 2018) wordt vandaag vooral binnen de zogenaamde 1^e pijler als ‘rechtstreekse inkomenssteun’ verdeeld onder landbouwers. Omdat de middelen eigenlijk vooral worden aangewend om de lage inkomsten van landbouwers uit hun producten te compenseren, baarde deze 1^e pijler uit het GLB tot nu toe bitter weinig prikkels die de basisnatuurkwaliteit in landbouwgebieden daadwerkelijk kon opkrikken. De meest verdienstelijke poging daartoe was het koppelen van ‘vergroeningsvoorwaarden’ aan rechtstreekse inkomenssteun in het huidige GLB. Daarbij dient 5% van het akkerareaal als ‘ecologisch aandachtsgebied’ aangelegd te worden. Het initieel voorstel leek beloftevol om eindelijk een groene dooradering te maken in landbouwgebied maar het werd door stevig lobbywerk dermate uitgekleed dat het zowat overal in Europa uitdraaide op een lege doos.

Ook in Vlaanderen is de meerwaarde van de huidige vergroening voor akkervogels uiterst laag. Om het productieniveau van de Vlaamse landbouw op peil te houden, kiezen landbouwers ervoor om ecologisch aandachtsgebied vooral in te vullen met groenbemesters of raaigras als nateelt op de reguliere productieve teelten. Omdat daar in de lente en tijdens het broedseizoen niets meer van te zien is, biedt de vergroening geenszins een verademing voor akkervogels. Het bijkomend dooraderen van het landbouwlandschap met houtkanten en brede bermen is niet gelukt. Zulke permanente structuren zijn nochtans ook van kapitaal belang voor een leefbare populatie van Grauwe Gors en andere akkervogels. Een sterkere groene dooradering dient in de toekomst dan ook veel meer dan vandaag gestimuleerd te worden.

Daarnaast liggen er kansen om met hulp van het 1^e pijler systeem binnen het GLB ook intensieve landbouwpraktijken akkervogelvriendelijker te maken. WGG gaat er prat op dat dankzij een doordachte combinatie van bepaalde landbouwpraktijken een zekere basisnatuurkwaliteit in akkergebied kan ontstaan of behouden blijven zonder dat daarbij sterk aan productiecapaciteit moet worden ingeboet. Afgaand op de nieuwste tekstvoorstellen van het nieuwe GLB na 2020 zouden de zogenaamde ecoschema’s in de 1^e pijler daartoe een concrete mogelijkheid kunnen bieden door landbouwers met een hogere premie aan inkomenssteun te belonen voor het leveren van een soort ‘basiszorg voor akkervogels’. De kost van dergelijke maatregelen blijft laag, omdat inkomensderving niet of slechts in beperkte mate van toepassing is.

Vlaanderen is momenteel bezig met de Europese richtlijnen voor het nieuwe GLB om te vormen tot een Vlaams Strategisch Plan. Bovenop de acute nood aan precisiemaatregelen (zie verder), zouden Grauwe Gorzen – en ook andere akkervogels van open landbouwlandschappen – er baat bij kunnen hebben wanneer een doordachte combinatie van onderstaande principes in een ‘ecoschema voor open

» **Figuur 18.** Vogelakkers zijn recent voor Grauwe Kiekendief ontworpen als beheerovereenkomst (VLM). Ze combineren brede stroken luzerne (geoogst als veevoedergewas) met natuurbraakstroken. Vanuit de lucht wordt het potentieel duidelijk om vanuit een zelfde denkrichting andere voor Grauwe Gors interessante teelten (zoals gerst, tarwe en suikerbieten) in strokenlandbouw onderling te combineren en/of te doorsnijden met andere beheerovereenkomsten als precisie maatregelen. Juli 2018. Honseplateau, Boutersem (VB) (Foto: Studio Tropics i.o.v. RLZH)

Figure 18. Bird fields have recently been designed as a management agreement (VLM) for Montagu's Harriers. They combine wide strips of alfalfa (harvested as a fodder crop) with strips of fallow land. As seen from the air, it becomes clear how this concept could also be used as a precision conservation measure for Corn Bunting by alternating other crops (such as barley, wheat and sugar beet) in strips with management schemes. July 2018. Honseplateau, Boutersem (VB) (Photo: Studio Tropics in relation to RLZH)

akkerlandvogels' wordt gegoten en door landbouwbedrijven in afgebakende kerngebieden tegen vergoeding worden toegepast in hun jaarlijks teeltplan.

Strokenteelt

In het huidige akkerlandschap zijn gebruikspcelen van meer dan 5ha geen uitzondering en komen ook steeds meer monoculturen voor. Grote arealen aan voor akkervogels ongeschikte teelten zoals bv. aardappelen kunnen echte barrières vormen voor broedpopulaties. Een *patchwork* van akkergewassen als zomer- en wintergranen, suikerbieten en luzerne biedt dan weer van nature uit een aantrekkelijke uitgangssituatie waar aan verschillende behoeften van akkervogels (dekking, nestgelegenheid en deels ook voedsel) wordt voldaan. Dergelijk patchwork kan je ook in een modern landbouwschap opnieuw creëren zonder daarbij naar 'opa's tijd' terug te gaan. Door op grote percelen een bouwplan te maken met afwisselend brede stroken van voor akkervogels interessante teelten bouwt de landbouwer een landschap uit met meer structuur en randjes en kan hij met een doordachte ruimtelijke samenhang van deze teelten ook ecologische meerwaarde creëren. Vijftien jaar geleden zou zo'n idee absurd oubollig hebben geklonken, maar met de GPS-gestuurde precisielandbouw van vandaag moet dat haalbaar zijn.

Winterstoppelbraak

Vroeger bleven veel graanvelden na de oogst en tot ver in de winter als stoppelakker liggen die hooguit lichtjes werden opengetrokken. Waar die onbespoten bleef, kiemden daar in het najaar oogstresten van granen en laatbloeiende akkerkruiden waar onder meer Grauwe Gors, Veldleeuwrik en Patrijs volop van profiteerden. De stoppelstructuur van dergelijke akkers biedt naast voeding ook dekking tijdens het foerageren van deze soorten. Vandaag worden stoppelakkers vlak na de oogst 'gesteriliseerd' door diep ploegwerk, pesticiden en nabemesting met nadien inzaai van een groenbemester of raaigras. Door een onbespoten winterstoppel met ondiepe bodembewerking en zonder gebruik van drijfmest op te nemen binnen een 'ecoschema voor open akkerlandvogels' wordt de winterhongerpe-

riode voor vele akkervogels bijkomend getemperd. WGG ziet zeker potentieel voor zulke praktijk in de Haspengouwse Leemstreek, waar de mestdruk beperkt is, zonder dat daarbij aan productiecapaciteit wordt ingeboet. In het daaropvolgend voorjaar kan immers zonder probleem een bemesting gebeuren en inzaai met een reguliere zomerteelt.

Akkervogelvriendelijk teeltplan

De agrovoedingsketen reageert snel op veranderingen en opportuniteiten in de wereldmarkt. Zo is de exportgroei van de verwerkende aardappelindustrie in Vlaanderen motor voor een steeds groter aardappelareaal. Elders duiken dan weer nichemarkten op zoals de kweek van plantgoed voor laagstamfruit. Dergelijke teelten bieden voor voedselbevoorrading, noch voor nestpotentieel meerwaarde. De teeltkeuze van landbouwers is vrij, maar zulke plotse teeltwijzigingen gebeuren dikwijls ten koste van voor Grauwe Gors cruciale teelten als gerst, wintertarwe en suikerbiet. Het verdwijnen van zulke teelten in de laatste broedgebieden zal onmiskenbaar leiden tot het uitsterven van de Vlaamse populatie Grauwe Gors. Een ecoschema kan hierop inspelen door een dominante keuze van voor Grauwe Gors interessante en veilige teelten in het jaarlijks teeltplan van de landbouwer als voorwaarde op te nemen en zo nodig onveilige teelten (bv. consumptie-erwt) bij voorbaat uit te sluiten. Ook andere strategisch interessante teelten zoals bv. luzerne of Japanse haver (als groenbemester) kunnen op die manier extra stimulansen krijgen om opgenomen te worden binnen het jaarlijkse teeltplan van het bedrijf.

Groter bedrijfsareaal aan pesticidenvrije teelten kan impact op akkervogels milderer

De gecumuleerde impact van pesticiden en herbiciden op natuur en milieu blijft een belangrijk onderwerp dat verder moet onderzocht worden. Vast staat dat een groter areaal pesticidenvrije of -arme teelten die op één of andere manier relevant zijn voor de voedselvoorziening van Grauwe Gors (zoals luzerne, suikerbieten en granen) een grote meerwaarde kan bieden. Zo kijkt WGG bijvoorbeeld hoopvol naar het proefproject van de Tiense Suiker om biosuikerbietenteelt van de grond te krijgen in Haspengouw. Omdat Grauwe Gors er zowel in het broedseizoen als tijdens de ruiperiode actief in foerageren, ziet de werkgroep er perspectieven in om het aandeel niet

» **Figuur 19.** Als één van de basisvereisten is het belangrijk dat de overblijvende broedgebieden hun variatie aan interessante teelten als granen en suikerbieten behouden. Zonder die uitgangssituatie kunnen zelfs de beste precisie maatregelen onder vorm van beheerovereenkomsten het verdwijnen van Grauwe Gors niet verhinderen. 27 juni 2012. Tongeren (L) (Foto: Remar Erens)

Figure 19. A basic requirement for conserving Corn Buntings is to at least retain the variety of interesting crops such as grains and sugar beet. Even the best precision measures in the form of management agreements will not prevent the disappearance of Corn Bunting if heterogeneity in crop choices continues to decline. June 27, 2012. Tongeren (L) (Photo: Remar Erens)

gecontamineerd stapelvoedsel in het dieet van Grauwe Gors te verhogen. Binnen een gericht ecoschema kan dan ook engagement op bedrijfsniveau worden opgenomen om een minimum areaal aan pesticidenvrije akkervogelvriendelijke teelten in het bouwplan op te nemen.

Meer maatwerk in Vlaamse beheerovereenkomsten voor akkervogels

Bovenstaande aanbevelingen dragen bij tot een betere basiskwaliteit van het leefgebied van Grauwe Gors. Om de dalende trend in populatie-aantallen van Grauwe Gors en vele akkervogels te keren is die inzet op basiskwaliteit vandaag echter niet meer voldoende. Daartoe zijn bijkomend precisie-instrumenten nodig die met gepaste remedies komen voor veelal acute problemen die zich stellen. Vlaanderen beschikt voor deze 'intensive care' over een interessante instrumentenkoffer, met name de beheerovereenkomsten voor akkervogels – die onder beheer van de VLM vallen. Deze maatregelen vloeien voort uit de 2^e pijler van het GLB maar worden autonoom door Vlaanderen bepaald en mee gefinancierd. Uit de analyse in het voorgaande hoofdstuk bleek dat de beheerovereenkomsten voor akkervogels in hun huidige vorm niet altijd in staat zijn de specifieke behoeften van akkervogels als Grauwe Gors in te vullen.

Op basis van 12 jaar veldwerk maakt WGG vast drie concrete aanbevelingen om deze instrumentenkoffer aan te vullen en op punt te stellen zodat een standvogel als Grauwe Gors het hele jaar door ondersteund kan worden met noodzorg. Belangrijke voorwaarde daarbij is dat precisiemaatregelen op de meest broedaantrekkelijke plaatsen worden aangelegd (ze dienen als het ware onder de zangposten te worden geschoven). Doelpercelen voor maatregelen kunnen op het reliëfrijke leemplateau op basis van topografie en met afstandregels vooraf gedetecteerd worden. Het vraagt vervolgens overredingskracht en enthousiasme bij bedrijfsplanners en andere actoren om landbouwers te overtuigen om hun medewerking te verlenen aan dit secure maatwerk.

Wintervoedselveldjes in tweeslagstelsel

We leerden dat de beheerovereenkomst 'wintervoedselgewas' elk voorjaar abrupt zijn meerwaarde verliest, net wanneer voor de Grauwe Gors de meest prangende hongerperiode aanbreekt. De oplossing ligt in het omvormen van deze wintervoedselveldjes naar een tweeslagstelsel. Daarbij blijft jaarlijks één helft braak liggen en de andere helft wordt opnieuw ingezaaid. Op die manier blijft wintervoedsel gegarandeerd maar biedt de helft van het perceel ook elk voorjaar en zomer een gevarieerd aanbod aan akkerflora met kiemende en rijpende zaden en tal van eiwitrijke ongewervelden die Grauwe Gors nodig heeft. Dit 'wisselbeheer' werd op advies van WGG recent geïntroduceerd in de Leemstreek en Westhoek in het kader van het Soortbeschermingsplan Grauwe Kiekendief. Maar ook voor Grauwe Gors kan de maatregel soelaas bieden als veilige en voedselrijke broedplaats.

Zomerstoppelbraak van granen

In de kerngebieden voor Grauwe Gors staat jaarlijks een aanzienlijk areaal granen te midden van het broedgebied. Door jaarlijks na de graanoogst een deel van deze percelen slechts licht en ondiep te bewerken en als onbespoten en onbemeste stoppelbraak zowel de winter (zie boven) als de daaropvolgende lente en zomer te laten liggen, ontstaan interessante voedselrijke braakpercelen met indrukwekkende hoeveelheden veilig stapelvoedsel én nestgelegenheid. Het engagement voor dergelijke maatregel kan net als de wintervoedselveldjes voor vijf jaar worden afgesloten maar verandert jaarlijks van plaats naar gelang het roterend teeltplan van de landbouwer. Hierdoor kan bovendien antwoord gegeven worden op het veelgehoord bezwaar van veronkruiding of verarming van landbouwgrond bij langdurende beheerovereenkomsten op dezelfde plaats.

» **Figuur 20.** Kleinschalig perceel wintergraan in wisselbraak op akkerreservaat Natuurpunt Velpe-Mene. Deze 'slaapkamer naast de keuken' combinatie zou een topper zijn indien ze als beheerovereenkomst op grotere (min. 2ha) en broedschiktelijke percelen voor Grauwe Gors zou worden aangelegd. Deze formule biedt elk voorjaar zowel veilige nestgelegenheden in de uitstoevende tarwe als een gevarieerd aanbod aan zaden en insecten in het braakliggend stuk. 15 januari 2007. Katerspoel, Hoegaarden (VB) (Foto: Robin Guelinckx)

Figure 20. Small-scale plot of winter grain managed according to a turnaround scheme at field reserve Natuurpunt Velpe-Mene. This 'bedroom next to the kitchen' concept could be highly effective if implemented in plots that are larger and more suitable for breeding. It provides birds with safe nesting opportunities in the growing wheat and a varied selection of seeds and insects in the fallow land. January 15, 2007. Katerspoel, Hoegaarden (VB) (Photo: Robin Guelinckx)

» **Figuur 21.** De meest efficiënte maatregelen kunnen ook eenvoudig en spontaan zijn. Bij een toevallige braaklegging van wintertarwestoppel in 2008 stelde WGG vast hoe snel bodembroedende akkervogels op dergelijke situaties reageren. Tijdens de eerste zomer braak resulteerde de ontwikkeling van de lokale zaadbank in zeer hoge dichtheden Veldleeuwerik en Gele Kwikstaart. 9 juni 2008. Plateau Vissenaken, Tienen (VB) (Foto: Robin Guelinckx)

Figure 21. The most efficient measures can also be simple and spontaneous. During 2008 WGG observed how fast ground-nesting birds respond to landscape changes when a field of winter wheat stubbles was set aside. During the first summer of fallow, the development of the local seed bank resulted in very high densities of Skylark and Yellow Wagtail. June 9, 2008. Plateau Vissenaken, Tienen (VB) (Photo: Robin Guelinckx)

Van rijke grasstroken naar strategisch extensief hooiland

De beheerovereenkomsten met grasstroken voor akkervogels hebben een belangrijke 'facelift' nodig. We leerden dat zowel hun ligging en breedte als hun samenstelling en beheer onvoldoende zijn afgestemd op behoeften voor Grauwe Gors en andere akkervogels.

De doelstelling van dergelijke maatregel moet zijn om op strategische locaties – dit wil zeggen binnen de actieradius van grondbroedende akkervogels – een gerijpt kruidrijk grasland te bekomen dat jaarrond voedsel als insecten en zaden herbergt. Dit vergt een consequente aanleg binnen de broedgebieden van Grauwe Gors en op topografisch doordachte locaties. In die zin gaat het niet langer om op grasstroken voor akkervogels ook aan te wenden als erosie-maatregel. De broedplekken voor grondbroeders als Grauwe Gors liggen nét niet op plaatsen waar erosiebuffers afspoelend sedimentrijk water moeten opvangen. Door het inspoelen van nutriënten kan zo'n grasstrook zich ook nooit ontplooiën tot de gewenste kruidrijke structuur.

Ook het beheer van de grasstroken verdient meer aandacht. Zo dient inzaai te gebeuren met regionaal voorkomende kruidensoorten en geen grassoorten die de grasmat zouden domineren. Ook het maai-beheer moet optimaler. In het bijzonder dient bij elke vorm van graslandbeheer voor soortenbescherming de optie om enkel te klepelen (zonder afvoer van maaisel dus) uitgesloten te worden. Tegenover die extra inspanning om te maaien en af te voeren staat immers een interessante vergoeding. Dat klepelbeheer tot vandaag wordt toegelaten berust ons inziens meer op pragmatische argumenten (met name de vrees dat sommige landbouwers zouden afhaken) dan op een degelijke ecologische onderbouwing.

WGG beveelt ook aan om kruidrijk grasland niet exclusief onder vorm van stroken aan te bieden als beheerovereenkomst. Stroken die vandaag onder beheerovereenkomst akkervogels vallen zijn dikwijls te smal om aantrekkelijk te ogen voor veilige nestplaatsen. Op basis van praktijkervaring leerde WGG dat vlakvormige extensieve hooilandjes te midden van de broedgebieden nog meer dan stroken gewaardeerd worden als veilige broedplaatsen voor Grauwe Gors. Mits goed beheerd en gerijpt kan zo'n grasland opnieuw gekoloniseerd worden met tal van ongewervelden die in teelten en kortlopende maatregelen nooit voorkomen (zoals sprinkhanen bijvoorbeeld). In de prioritaire kerngebieden voor akkervogels kan een klein areaal aan vlakvorming strategisch hooiland reeds een grote meerwaarde bieden voor Grauwe Gors omwille van hun groter en divers aanbod aan stapelvoedsel.

Conclusies en discussie

Een van de meest iconische Vlaamse akkervogels heeft zijn zwanenzang ingezet. Vrijwilligers van de Werkgroep Grauwe Gors heb-

Figuur 22. Goed gerijpte, open toegankelijke grasstrook onder beheerovereenkomst met divers aanbod aan kruiden door consequent maai-beheer met afvoer maaisel. Dit soort stroken zijn een meerwaarde voor o.a. Grauwe Gors en Veldleeuwerik om te foerageren. Als veilige broedplaats is deze strook echter nog te smal. 1 juli 2018. Gingelom (L) (Foto: Remar Erens)

Figure 22. Well-ripened, easily accessible grass strip with a variety of herbs through consistent mowing with grass clippings. This kind of measurement schemes are an added value for Corn Bunting and Skylark among others to forage. However, this strip is still too narrow to constitute a safe nesting location. July 1, 2018. Gingelom (L) (Photo: Remar Erens)

ben de voorbije 15 jaar de dramatische achteruitgang van de enige Vlaamse populatie in de Haspengouwse Leemstreek opgevolgd en uitgebreid gedocumenteerd. Omdat de Grauwe Gors een uitgesproken grondbroedende standvogel is van open akkerlandschappen blijkt de soort opvallend kwetsbaar te reageren op teeltwijzigingen en op de gestage intensivering van de akkerbouw. Het resultaat is een gedegradieerd broedgebied waarbij Grauwe Gors een groot deel van het jaar op acute voedselschaarste botst, inboet aan conditie en verliezen oploopt omdat onvoldoende veilige broedplaatsen voorhanden zijn.

In de nasleep van het eerste Vlaamse akkervogelsymposium werd in 2009 door de Vlaamse Landmaatschappij gestart met vrijwillige beheerovereenkomsten voor akkervogels die in ruil voor subsidies worden afgesloten met landbouwers. Die hadden de bedoeling om in de allerbeste akkervogelgebieden – die samen vallen met het verspreidingsareaal van Grauwe Gors – een antwoord te bieden op de achteruitgang van Grauwe Gors en andere akkerspecialisten (INBO 2014). Met twee soorten maatregelen moesten de pijnpunten worden aangepakt: wintervoedselgewassen om de honger te stillen en gemengde grasstroken om veilige nestplaatsen en insecten als stapelvoedsel aan te bieden. WGG maakt 10 jaar later een kritisch balans op van de impact die dergelijke beheerovereenkomsten op het voortbestaan van Grauwe Gors heeft gehad.

Positief zijn de wintervoedselgewassen waar Grauwe Gors snel op heeft gereageerd. Helaas stillen deze maatregelen maar een deel van de hongerperiode die Grauwe Gorsen doormaken. In het late voorjaar – een van de meest cruciale periodes in de broedcyclus van Grauwe Gors – bieden de beschikbare beheerovereenkomsten amper soelaas. Uit veldwerk van WGG blijkt dat de gemengde grasstroken onder hun huidig beheer de uitdaging niet kunnen inlossen om voor stapelvoedsel en veilige nestplaatsen voor akkerspecialisten te zorgen.

Vormelijk zijn er dus flink wat verbeterpunten, maar ook de intensiteit en prioriteit waarmee het instrument in Vlaanderen beste akkervogelgebieden wordt ingezet moet veel beter. Zo adviseerde het INBO (2009 en 2014) om deze gebieden met een dekkingsgraad van vijf à tien procent in te richten met een mix aan optimale akkervogelmaatregelen. Dat richtcijfer komen we ook in buitenlandse literatuur tegen als minimale oppervlakte om in kansrijke landbouwgebieden tot populatieherstel van de brede akkervogelgemeenschap te komen. Deze lokale oppervlactedoelen en prioritering zijn in Vlaanderen nooit beleidsmatig verankerd geweest.

Het resultaat vandaag is een versnipperde inzet van de beheerovereenkomsten. Ondanks inspanningen en enthousiasme van bedrijfsplanners van de VLM halen de overgebleven broedkernen van Grauwe Gors veel te lage dekkingspercentages – waarvan sommigen amper twee percent. Zelfs wanneer sommige beheerovereenkomsten perfect zijn afgestemd op ecologische behoeften van de Grauwe Gors, acht WGG een populatieherstel maar haalbaar wanneer de eigenlijke broedzones worden ingericht aan dekkingspercentages van minimaal 7%.

WGG blijft de noodzaak en het belang van het instrument beheerovereenkomsten voor soortbescherming onderschrijven. Maar gezien het aanzienlijke budget² dat hieraan jaarlijks besteed wordt en gezien de geleverde inspanningen door landbouwers, vindt WGG dat het instrument veel resultaatgerichter moet worden. Dat impliceert **belangrijke beleidskeuzes** die meer vanuit een ecologische bril moeten gemaakt worden dan vanuit zuivere landbouwpragmatiek.

² Ter indicatie: In 2016 werd 1,7 miljoen euro specifiek besteed aan beheerovereenkomsten voor akker- en weidevogels. In totaal werden in 2016 voor een budget van 8,7 miljoen euro beheerovereenkomsten 'agrarisch natuurbeheer' uitbetaald aan zowat 3044 landbouwers (Vilt, 2017)

» **Figuur 23.** Een vrouwtje Grauwe Gors *Emberiza calandra* volgt een pas uitgevlogen nestjong met insectenhap. Hoe groter het insectenaanbod, hoe groter de kans dat jonge vogels in goede conditie raken om de komende weken en maanden te overleven. 28 juni 2009. Outgaarden Plateau, Hoegaarden (VB) (Foto: Freek Verdonck)

Figure 23. A female Corn Bunting *Emberiza calandra* follows a newly fledged nestling with a full beak. The greater the supply of insects, the greater the chance that young birds will reach sufficiently good body condition to survive the coming weeks and months. June 28, 2009. Outgaarden Plateau, Hoegaarden (VB) (Photo: Freek Verdonck)

Een eerste keuze gaat over het ruimtelijk prioriteren van de beperkt beschikbare budgetten: maken we van beheerovereenkomsten voor akkervogels een breed toegankelijk instrument dat bij versnipperde inzet als een pleister op een houten been werkt? Of richten we de pijlen eerst op het garanderen van gezonde populaties in de meest kansrijke akkervogelgebieden zodat populatieherstel van perifere gebieden later van daaruit kan opgestart worden?

Een tweede keuze gaat over de manier waarop beheerovereenkomsten ontworpen worden. De opstart van de akkervogelwerking in Vlaanderen is misschien wel gepaard gegaan met een zekere naïviteit onder zowel experts als overheden dat breed werkende terreinmaatregelen voldoende garanties boden om de ruime groep aan akkerspecialisten te dienen. De berusting dat in een uitgekleeft landbouwlandschap elke extra hulp nuttig zou zijn en dus goed besteed geld, heeft echter ook de reflex gedrukt om de resultaatgerichtheid van de gekozen instrumenten kritisch te evalueren. Uit de analyse van WGG vloeit duidelijk voort dat akkerspecialisten - zoals de Grauwe Gors - enkel baat hebben bij maatregelen die perfect inspelen op hun specifieke ecologische behoeften. De technische lastenboeken van zo'n beheerovereenkomsten moeten dus ontworpen zijn vanuit een goede ecologische onderbouwing, gestaafd op veldonderzoek. WGG heeft vanuit haar veldexpertise concrete suggesties gemaakt op maat van Grauwe Gors en andere akkervogels van open landbouwlandschappen. Nieuwe beheerovereenkomsten zijn dus nodig en andere moeten dringend bijgesteld worden. Het is bijvoorbeeld een evidentie dat klepelbeheer van kruidenrijke grasstroken voor akkervogels definitief uit de soortgerichte beheerovereenkomsten geschrapt wordt.

Een derde keuze tenslotte gaat over de omkadering die een instrument als beheerovereenkomsten nodig heeft, willen we daar daadwerkelijk akkervogels van de uitsterving mee redden. Omdat akkervogelwerking van bij het begin ontworpen is als een landbouwsubsidiestelsel, is het thema nooit echt omarmd geworden binnen het Vlaamse natuurbeleid. Dat lijkt zijn consequenties

te hebben in magere engagements (en investeringen) van de Vlaamse Overheid m.b.t kennisopbouw van akkernatuur. Evenmin worden landbouwers vandaag voldoende ecologisch geadviseerd en begeleid om de hoogste natuurwaarden uit de beheerovereenkomsten te halen en daar ook een bepaalde passie rond te ontwikkelen. Jaarlijks worden er miljoenen euro's besteed als beheervergoedingen voor landbouwers die conform technische lastenboeken op hun gronden natuurmaatregelen nemen. Uit de analyse van WGG volgt dat die kostbare inspanningen in belangrijke mate aan ecologische relevantie kunnen winnen wanneer de overheid landbouwers laat inschrijven op beheerovereenkomsten die veel preciezer zijn afgestemd op soortbehoeften en wanneer zij daarbij aanstuurt op doordachte locatiekeuzes.

Het komt er dus op aan om veel meer dan vandaag te investeren in akkervogelonderzoek en in mankracht om betrokken landbouwers beter te omkaderen met die kennis. De ervaring van WGG leert dat landbouwers daar ook ontvankelijk voor kunnen zijn, waardoor ook de motivatie bij deze belangrijke partner toeneemt. Wie denkt dat akkervogelwerking duurder zal worden door extra investeringen in onderzoek en begeleiding vergist zich: door consequent voor maatwerk te kiezen hoeven er immers geen beheerkosten meer gemaakt worden op bij voorbaat ongeschikte plaatsen. Ook de inspanningen van landbouwers worden dan beter gevaloriseerd. Het recent gestarte 'plan kiekendief' in de Leemstreek toont dat voor zulke aanpak een draagvlak kan gevonden worden bij landbouwers (Vandewaerde 2018). Een gebiedscoördinator gaat er nauwgezet op zoek naar akkerplateaus met het grootste potentieel en kiest voor de juiste maatregel op de juiste plek. Dat gebeurt in nauw overleg met de bedrijfsplanners van de VLM en WGG. Dat het team achter plan kiekendief prominent de ecologische bril draagt betekent ook niet dat er geen aandacht zou zijn voor landbouwpragmatiek. Wel integendeel, er is veel overleg met landbouwers om beheervoorschriften uit te leggen en zo goed als mogelijk in te passen in de dagelijkse landbouwpraktijken.

Net zo'n plan van aanpak is nodig voor de Grauwe Gors, maar veel tijd rest er niet. Op het laatste akkervogelsymposium van oktober 2017 gaf de Schotse professor Jeremy Wilson Vlaanderen nog 1 à 2 jaar om met een serieus noodplan op de proppen te komen om de laatste bolwerken Grauwe Gors te doen stand houden. Kort na het symposium werden de koppen bij elkaar gestoken om met kennis van zowel soort als terrein een 'noodplan Grauwe Gors' op te stellen. Begin 2018 werd op initiatief van VLM een breed gedragen noodplan met een haalbare set aan precisiemaatregelen voorgesteld aan Vlaams minister van Omgeving, Natuur en Landbouw Joke Schauvliege. Tevergeefs, blijkt ondertussen, want voor dergelijke projectmatige aanpak worden vooralsnog geen budgetten vrijgesteld. Kostbare tijd gaat intussen verloren, de kansen op het voortbestaan van een Vlaamse populatie Grauwe Gors nemen daarmee alsmaar af.

Voor de WGG is de zwanenzang van de Grauwe Gors een teken aan de wand; de uitstervingsgolf van typische Vlaamse landbouwsoorten. Vandaag ligt de Grauwe Gors op intensieve zorgen, morgen zijn dat soorten als Patrijs en Veldleeuwkerik. Een andere, meer natuurvriendelijke landbouw is meer dan ooit nodig om biodiversiteit in landbouwgebied niet verder in de verdrukking te duwen. Ook landbouwers moeten daar beter bij kunnen varen. In afwachting van een nieuwe wind in het landbouwbeleid blijven beheerovereenkomsten voor akkervogels als een spoeddienst de eerste zorgen toedienen aan die soorten die dit het hardst nodig hebben. De analyse van WGG maakt duidelijk dat deze eerste zorgen aan herziening toe zijn. Enkel door nieuwe inzichten consequent toe te passen in het landbouw- en natuurbeleid en te vertalen in resultaatgerichte beheerovereenkomsten liggen er opnieuw kansen voor leefbare akkervogelgemeenschappen. Maar er is haast bij gemoed.

Dankwoord

Werkgroep Grauwe Gors is tal van personen dankbaar voor de vruchtbare samenwerking, in de eerste plaats alle vrijwilligers die op koude winterdagen maandelijks wintertellingen uitvoerden en in de zomer mee broedvogels inventariseerden. Daarvoor werd enthousiast samengewerkt met vogelwerkgroepen Oost-Brabant en Fruitstreek en met Natuurpunt Studie. Het uitwisselen van kennis met de Nederlandse Stichting 'Werkgroep Grauwe Kiekendief' was niet alleen nuttig, maar ook altijd hartelijk. Hun oprichter, Ben Koks, is doorheen de jaren een inspiratiebron gebleven. De Werkgroep waardeert ook de constructieve samenwerking in het veld met Sven Jardin, Roald Steeno en Jurgen Bernaerts, immer enthousiaste bedrijfsplanners van de VLM en Hanne Vandewaerde van het Regionaal Landschap Zuid-Hageland. Tenslotte en niet onbelangrijk staken we dankzij hartelijke gesprekken met landbouwers kennis en passie op over de boerenstiel. Dank ook aan Wouter Vansteelant en Marc Herremans voor het geven van advies bij een eerdere versie van het artikel.

Freek Verdonckt*, Remar Erens & Robin Guelinckx (Werkgroep Grauwe Gors)

*corresponderend auteur (freekverdonckt@yahoo.com)

Referenties

- Brickle N.W., D.G.C. Harper, N.J. Aebischer & S.H. Cockayne 2000. Effects of agricultural intensification on the breeding success of corn buntings *Miliaria calandra*. *Journal of Applied Ecology* 37:742-755.
- Danckaert S., K. Carels, D. Van Gijsegem & M. Hens 2009. *Indicatoren voor het opvolgen van de hoge natuurwaarden op landbouwgrond in het kader van de PDPO-monitoring*. Een verkennende analyse, Beleidsdomein Landbouw en Visserij, afdeling Monitoring en Studie, Brussel.
- Devillers P., W. Roggeman, J. Tricot, P. del Marmol., C. Kerwijn, J.-P. Jacob & A. Anselin (eds). 1988. *Atlas van de Belgische broedvogels*. Brussel, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen.
- Dochy O. & M. Hens 2005. *Van de stakkers van de akkers naar de helden van de velden: beschermingsmaatregelen voor akkervogels*. [IN.R.2005.1]. Rapporten van het instituut voor natuurbehoud, Instituut voor Natuurbehoud, Brussel, Belgium. 106 pp
- Dochy O. 2018. Kleine terreinelementen voor akkervogels: wie het kleine niet eert, beheert het grote verkeerd. Themanummer akkervogels *Natuur.oriolus* 84 (3): 68-75
- Donald P.F., J.D. Wilson & M. Shepherd 1994. The decline of the Corn Bunting. *British Birds* 87: 106-132.
- Feys S & G. Vermeersch 2014. *Actualisering van de akker- en weidevogelkerngebieden*. INBO.R.2014.1501602, Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek
- Foppen R., C. Hallmann, C. van Turnhout, N. Hofland, H. de Kroon & E. Jongejans 2018. Invloed van pesticiden op boerenlandvogels. Is de bewijsvoering rond? Themanummer akkervogels *Natuur.oriolus* 84 (3): 10-14
- Fox T. (A.D.) & H. Heldbjerg 2008. Which regional features of Danish agriculture favour the corn bunting in the contemporary farming landscape? *Agriculture, Ecosystems & Environment* Volume 126, Issues 3-4: 261-269
- Guelinckx R. & J. Lambrechts 1999. *Het voorkomen van de Grauwe Gors in Oost-Brabant*. Brakona Jaarboek 1999: 45-52
- Jardin S. 2018. Van vogelvoedselgewas tot vogelakker: beheerovereenkomsten in de praktijk. Themanummer akkervogels *Natuur.oriolus* 84 (3): 96-100
- Lewylle I., R. Guelinckx, M. Hens, F. Verdonck & M. Herremans 2009. *De Grauwe Gors in Vlaams-Brabant*. Biodiversiteit in grootschalige akkergebieden. Eindverslag bijzonder natuurbeschermingsproject 2008. Rapport Natuurstudie 2009/8, Natuurpunt Studie, Mechelen
- Lewylle I., R. Erens & S. Raymaekers 2011. *De Grauwe Gors in Limburg – Verspreiding en ecologie*. Eindverslag Bijzonder Natuurbeschermingsproject 2011. Rapport Natuurpunt Studie 2011/8, Natuurpunt Studie, Mechelen, België.
- Lohmann M. De complete vogelgids, kenmerken, verspreiding, voortplanting voeding; p 162, Delphi
- Newton I. 2017. *Farming and birds*. London: William Collins
- Ory T., P. Hermand, T. Walot, A. Derouaux & J.Y. Paquet 2015. Le déclin continu du Bruant proyer *Emberiza calandra* en Wallonie: constats et perspectives de conservation. *Aves* 52/1: 29-44.
- Perkins A.J., H. E. Maggs, A. Watson & J. D. Wilson 2011. Adaptive management and targeting of agri-environment schemes does benefit biodiversity: a case study of the corn bunting *Emberiza calandra*. *Journal of Applied Ecology* 48, 514-522
- Reif J. & Vermouzek Z. 2018. Collapse of farmland bird populations in an Eastern European country following its EU-accession. *Conservation Letters*. 2018;e12585.
- Rutten J. 1990. De Grauwe Gors: de Ortolaan van de jaren '90? *Ons Vogelblad* 2 (8): 4
- Rutten J. 2004. Grauwe Gors. In: Vermeersch G., A. Anselin, K. Devos, M. Herremans, J. Stevens, J. Gabriëls & B. Van Der Krieken 2004 *Atlas van de Vlaamse broedvogels 2000-2002*. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud 23, Brussel, 452-453.
- Schepers F., J. Rutten & F. Hustings 1992. De Grauwe Gors, een verdwijnende broedvogel in Nederlands en Belgisch Limburg? *Limburgse Vogels* 3 (1): 8-16.
- Yom-Tov Y. 1992. Clutch size and laying dates of three species of buntings *Emberiza* in England. *Bird Study* 39 (2): 111-114, DOI
- Vandewaerde H. 2018. Plan Kiekendief: nieuw momentum voor akkervogelbescherming in Vlaanderen. Themanummer akkervogels *Natuur.oriolus* 84 (3): 101-106
- Verhees, J. 2015. Opvallende ontwikkelingen in de Limburgse Vogelwereld; Winnaars en verliezers tussen 1989 en 2014. *Limburgse Vogels* 25: 9-10
- Vermeersch G., A. Anselin, K. Devos, M. Herremans, J. Stevens, J. Gabriëls & B. Van Der Krieken 2004 *Atlas van de Vlaamse broedvogels 2000-2002*. Mededelingen van het Instituut voor Natuurbehoud 23, Brussel, 496 blz
- Wilson J., G. Anderson, A. Perkins, N. Wilkinson & H. Maggs. 2007a. Adapting agri-environment management to multiple drivers of decline of corn buntings *Emberiza calandra* across their UK range. *Aspects Appl. Biol.* 81: 191-198.

Webreferenties

- Erens R. 2012 'Middenberm autosnelweg als foeragegebied'. Nieuwsbericht Werkgroep Grauwe Gors https://grauwegors.files.wordpress.com/2012/02/middenberm-autosnelweg-als-foeragegebied_nieuwsbericht_wgg.pdf
- Erens R. 2011. *Gamma uil als stapelvoedsel voor jonge Grauwe Gorzen*. Nieuwsbericht Werkgroep Grauwe Gors. <https://grauwegors.files.wordpress.com/2011/09/gamma-uil-als-stapelvoedsel-voor-jonge-grauwe-gorzen.pdf>
- Vilt, nieuwsbericht 9 mei 2017. '3044 boeren krijgen 8,7 miljoen euro voor natuurbeheer'. <http://www.vilt.be/3044-boeren-krijgen-87-mln-euro-voor-natuurbeheer>

Samenvatting – Summary – Résumé

De Grauwe Gors, een iconische Vlaamse akkervogel, nam tussen 2000 en 2018 met 95% af en staat op de rand van uitsterven. Vrijwilligers van de Werkgroep Grauwe Gors onderzochten zijn dramatische terugval en beschreven nauwgezet zijn ecologische behoeften in de laatste leefgebieden van de Haspengouwse Leemstreek. Door teeltwijzigingen en de gestage intensivering van de akkerbouw is het broedgebied van Grauwe Gors dermate gedegradeerd dat hij op cruciale momenten op acute voedselschaarste botst, inboet aan conditie en verliezen oploopt omdat onvoldoende veilige broedplaatsen voorhanden zijn. Werkgroep Grauwe Gors illustreert waarom het huidige instrument 'beheerovereenkomsten voor akkervogels' van de Vlaamse Landmaatschappij onvoldoende inspeelt op de behoeften van de soort. Op basis van eigen veldwerk doet zij haalbare suggesties om beleidsinstrumenten resultaatgerichter te maken. Ondertussen kan enkel een urgent uit te rollen noodplan met gericht maatwerk de Grauwe Gors van de uitsterving behoeden.

Dramatic decline of Corn Bunting in Flanders

Corn Bunting *Emberiza calandra*, an iconic Flemish field bird, declined by 95% between 2000 and 2018 and is on the verge of extinction. Volunteers from the Corn Bunting Working Group investigated its dramatic decline and meticulously described the ecological needs in the last habitats of the Haspengouw Loam region. Due to changes in cultivation and the steady intensification of arable farming, the breeding ground of Corn Bunting has been degraded to such an extent that it clashes with acute food shortages at crucial moments, is losing its con-

dition and incurs losses because insufficient safe breeding grounds are available. The Corn Bunting Working Group illustrates why the current 'management agreements for farmland birds' of the VLM do not sufficiently meet the needs of the species. Based on her own fieldwork, the group makes feasible suggestions to make policy instruments more result-oriented. In the meantime, only an urgent emergency plan to be rolled out with tailor-made measures can save the Corn Bunting from extinction.

Le déclin dramatique du Bruant proyer en Flandre

La population du Bruant proyer *Emberiza calandra*, un oiseau des champs flamand emblématique, a diminué de 95% entre 2000 et 2018 et est au bord de l'extinction. Des volontaires du groupe de travail «Bruant proyer» ont étudié son déclin dramatique et ont décrit méticuleusement ses besoins écologiques dans les derniers habitats de la Hesbaye limoneuse. A cause des changements dans les modes de culture et l'intensification progressive de l'agriculture, la zone de reproduction du Bruant proyer est tellement dégradée qu'il est confronté à des pénuries alimentaires aiguës dans les moments cruciaux. Sa condition physique s'affaiblit et il subit des pertes en raison du manque de sites de nidification appropriés. Le groupe de travail 'Bruant proyer' montre pourquoi les 'accords de gestion des oiseaux de campagne' actuels de la VLM ne répondent pas suffisamment aux besoins de l'espèce. Sur la base de leur propre travail, réalisé sur le terrain, le groupe fait des suggestions réalistes pour que les instruments politiques soient davantage axés sur les résultats. En attendant, seul un plan d'urgence, fait sur mesure et à mettre en place immédiatement, peut sauvegarder le Bruant proyer.

ONS PROGRAMMA VOOR EEN DUURZAME TARWETEELT EN HEERLIJKE KOEKJES TE BAKKEN

Mondelēz International is één van de grootste koekjesmakers in België en Europa, met koekjes zoals **LU, Prince, TUC en Milka**. Tarwe is het belangrijkste ingrediënt om onze koekjes te bakken, niemand die daar zo goed voorwil zorgen als wij. Met Harmony kiezen we voor een duurzame tarweteelt en willen we onze positieve impact op het milieu verbeteren. Harmony wordt het uitgangspunt voor al onze koekjesmerken: tegen 2022 willen we al onze koekjes in de EU met Harmony tarwe produceren.

HET HARMONY PROGRAMMA IN EUROPA VANDAAG

Meer dan 1700 Harmony landbouwers, waaronder ook Belgische landbouwers, telen tarwe dicht bij onze koekjesfabrieken en verbouwen hun tarwe volgens de richtlijnen van het Harmony charter.

-20%
minder pesticiden in tarweteelt*

1026
hectare akkers gereserveerd voor biodiversiteit

16,9
miljoen geregistreerde bijen

DUURZAME HARMONY TARWE DOOR:

- Gebruik van pesticiden en meststoffen te verminderen,
- Water en de grond te beschermen,
- Uitstoot van broeikasgassen te verminderen.
- De lokale biodiversiteit te bevorderen

Gegevens tarweoogst 2017.
*bron: de TFI (Treatment Frequency Index) voor de Harmony campagnes van 2009-2017, vergeleken met het nationaal gemiddelde voor tarwe in 2008 (Frans Ministerie van Landbouw).